

Barry Smith

Textlig ærbødighed

Det er en udforsket banalitet i filosofihistorien, at *kommentaren* spillede en central rolle i filosofilitteraturen i både klassiken og middelalderen. Noget tilsvarende gælder konfuciansk, syrisk, byzantinsk, jødisk, arabisk, indisk, japansk og koreansk filosofi ligesom renæssancefilosofien, så der er blevet skrevet mange tusind kommentarer af filosoffer på kinesisk, græsk, arabisk, hebræisk, latin og sanskrit. Tænkere som Kant, Hegel, Marx og Heidegger har også fremkaldt en substantiel kommentarlitteratur i tysksprogede skrifter, og det samme gælder også, omend i mindre omfang, i forhold til Descartes og fransk filosofi. Angelsaksisk filosofi synes i denne sammenhæng at være en undtagelse. For hvor engelsksprogede filosoffer har anvendt kommentarformen systematisk, synes det i hvert eneste tilfælde at have afspejlet en interesse i en af ovennævnte, mere tekstligt orienterede traditioner (og specielt den græske og tyske tradition). Engelske filosofers værker siden Locke synes for deres del ikke at have givet anledning til nogen betydningsfuld kommentarlitteratur overhovedet¹. Således er det signifikant, at hvor Kemp Smith skrev en *Commentary on Kant's Critique of Pure Reason* (1918), der behandlede denne text som et enhedsligt og sammenhængende hele, så har hans *Philosophy of David Hume* (1941) snarere karakter af et "Critical

Study" af "Origins and Central Doctrines" i Humes filosofi.

Hvorfor skulle det, der andre steder har vist sig en så central industri i filosofilitteraturen, i den grad have undladt at slå rod blandt filosoffer i den angelsaksiske hovedstrøm? At finde et svar på dette spørgsmål vil først af alt hjælpe os til at konstruere en ny tunnel gennem filosofihistorien. Hvad der er vigtigere for vore formål, vil det imidlertid også kaste lys over vor tids geografiske polarisering i filosofien – på en måde, der vil stille spørgsmål af en bredere, aktuel relevans.

1. Hvad er en kommentar?

Et adækvat svar på spørgsmålet om kommentarens væsen er næsten umuligt i forhold til den umådelige bredde og forskellighed i kommentarlitteraturen – også i forhold til den endnu kun delvise og inadækvate akademiske behandling, den har fået.² Hvad der her følger er derfor nødvendigvis ikke meget mere end halvt underbyggede generaliseringer.

Kommentarer, noter, randnoter, exegeter, postiller, *adnotationes*, *animadversiones*, *explicationes*, *enarrationes*, *expositiones* kan siges at ligge på et kontinuum mellem originaltext (eller oversættelse) på den ene side og rent fortolkende værker (det der i vore dage almindeligvis opfattes som sekundærlitteratur) på

den anden. De centrale tilfælde af genren – fx. Averroes "lange" Aristoteleskommentarer – behandler deres respektive objekttexter linje-for-linje eller afsnit-for-afsnit, og de adskiller sig fra rent fortolkende værker ved det faktum, at deres centrale axe er opbygget af segmenter af teksten selv.

Hvor en kommentar pr. natur er orienteret mod et givet værks text, er et stykke sekundærlitteratur almindeligvis orienteret mod ideer og argumenter, der opfattes på nogen afstand af deres specifikke originalformuleringer. Kommentaren kan bestemt også behandle objekttextens argumenter. Men den vil følge en fremstillingsorden, der ikke i første omgang er bestemt af disse argumenters indhold, men snarere af tekstens egen orden, og den vil bestræbe sig på at lade teksten som et enhedsligt objekt, der skal tages som et hele, vederfares retfærdighed. Et sekundærlitterært værk vil som kontrast behandle sin genstand atomistisk, som en kilde, der kan graves i efter forgodtbefindende. Naturligvis er der kritiske og polemiske skrifter af forskellig art, der falder mellem disse to yderpunkter. Det må virkelig understreges, at vi her har at gøre med et komplekst mangedimensionelt spektrum af tilfælde, i forhold til hvilke vore bestræbelser på at opstille en typologi kun er provisoriske, men måske ikke af den grund værdiløse.

BARRY SMITH (f. 1932) er engelsk filosof fra Manchester og er sammen med Peter M. Simons og Kevin Mulligan grundlæggeren af det man kan kalde Manchester-skolen for østrigsk tankning. De tre mødtes da de opdagede at de alle var ved at skrive Ph.D. afhandlinger om Husserls *Logische Untersuchungen*, og op gennem firserne har de holdt en lang række seminarer og udgivet en lang række bøger om østrigsk filosofi. Deres interesse fokuseres i første omgang på den markante søe, der eksisterer mellem østrigsk tankning og engelsk-amerikansk tankning, så at sige "uden om" de franske og tyske traditioner. I Østing udviklede der sig i løbet af det 19. århundrede en filosofisk tradition, stærkt interesseret i klarhed, strength og videnskabelighed, ligesom den analytiske tradition – men samtidig med en intens interesse i ontologiske og metafysiske spørgsmål, srik mod den empiristiske skeptisisme i den analytiske tradition. Smith kan lige frem foreslå, at denne østrigiske sønderborg, der står i kontrast især til samtidig tysk-sproget filosofi, kan skyldes, at Kant og især Hegel blev forbudt som læsepensum i dobbeltmonarkiet af politiske grunde (den truende liberalisme), hvilket fik den utrigprede brækning, at østrigsk tankning blev sparet for den tyske idealisme-skeptisisme og historisme, så at den realistiske tradition fra Aristo-

teles og skolastikken ene af alle steder overlevede i Østing helt op til 1918. I denne tradition står i første omgang Bernard Bolzano, i anden omgang Franz Brentano centralt, og de fleste af Smiths – savnt som de andre to manchesteres – arbejder modtager Brentano og hans berømte bundt af geniale elever omkring århundredskifter Marry, Twardowski, Husserl, Meinong, Stumpf og Ehrenfels. Barry Smith har således udgivet en antologi om det helhedsproblemet i denne tradition (*Parts and Moments, Studies in Logic and Formal Ontology*, München 1981), ligesom han har grundgivet centrale skrifter i og om den filosofiske gestaltteori suppleret med nyere artikler og en stærkt anvendelig bibliografi (*Foundations of Gestalt Theory*, München 1988). Hans produktion strækker sig fra det litterære (om fx. Brentanos indflydelse hos Kafka) over det kulturhistoriske (spørgsmålet om de særlige kulturelle forhold i Østing), som han fx. behandlede i antologien *Structure and Gestalt: Philosophy and Literature in Austria-Hungary and her Successor States* (Amst. 1981) – og til de filosofiske grundlæggingsproblemer om logik og formal ontologi. Senest har han skrevet sin første bog *Austrian Philosophy* (Chicago 1994), der kortlægger den formale ontologi hos Brentano og hans forskellige elever. Denne tradition har i vore dage stadig større interesse i lyset

af *cognitive science*, og Smith er for tiden ansat ved *Center for Cognitive Sciences* ved State University of New York at Buffalo. Han er uden tvivl en af vor tids største kenderne af disse uretferdigt oversene centraleuropæiske traditioner, og han ser selv det europæiske filosofiske landskab ændre sig efter murets fald, hvor de franske og tyske skeptisisme og historisme pludselig får realistisk konkurrence fra Brentano-traditionen, ikke kun i Østing, men også i Polen og de andre østlande med brentanistiske traditioner. Han er en både sleben og skarp debattør (– således også i og med antologien *Continental Philosophy and the American Academy* (1994), der er et stedskrift mod dekonstruktionen), ikke uden om den britiske traditions talen for sarkasme. Undertegnede hørte ham kommentere en kollegas foredrag i Paris engang i firserne med følgende bemærkning: "I find your lecture completely meaningless and irrelevant. But, at least, that is better than German philosophy." Herefter sagde ingen mere.

Den her oversatte tekst er en kortlægning af den filosofiske kommentar som genre – heller ikke uden kritisk brod mod dele af vor tids filosofi. Den har oprindeligt stået under titlen "Textual Defiance" i *American Philosophical Quarterly* 28, 1991.

Frederik Stjernfelt

II. Typer af kommentarer

En kommentar udspringer oftest af et seminar, dvs. af en eller anden students studium, under en lærers vejledning, af en vigtig tekst, og en bemærkning med dette formål er standard i de filosofihistoriske tekstbøger, der behandler den filosofiske litteraturs genrer. Sådanne kommentarer gøres til private, universitære formål, og det kan sikkert antages, at alle filosofistuderer er ansvarlige for mere eller mindre fragmentariske skrifter af

denne slags. Her har vi imidlertid primært at gøre ikke med private men med offentlige (eller offentliggjorte) kommentarer,³ selv om vi selvfølgelig anerkender, at denne distinktion kun langsomt har gjort sig bemærket, så at baggrunden i skolefilosofi ikke er tilfældig for vor historie.

Den offentlige kommentar er, kan vi sige, et apparat, der muliggør overførslen af den tekstlige styrke eller det tekstlige indhold af en objekttext fra een æra eller kultur eller gruppe til en anden. Således

kan kommentaren fx. være et forsøg på at lave noget klart eller tilgængeligt ud af materiale, der ellers er spredt eller utilgængeligt, materiale der måske kun eksisterer i form af overfladisk usammenhængende dele eller fragmenter – eller et forsøg på at afdække det underliggende system bag et sådant materiale. Hvor objekttexten selv er en hovedtext for en religion eller en race, kan kommentaren siges at bistå med forståelsen og fastlæggelsen af en bredere kulturel arv, i al væsentlighed ved at overkomme fortolk-

ningsvanskeligheder som de skabes af fx. objektets alder og vigtighed (dets hellige eller ærværdige karakter). I nogle tilfælde kan kommentaren vendes imod et objekt af denne art. Således blev kommentarer til konfucianske skrifter bestilt af de kinesiske autoriteter under kulturrevolutionen som et middel til at diskreditere det konfucianske ideer, der stadig udøvede tiltrækning på den brede befolkning.

Et kommentarværk er normalt skrevet af en forfatter, der er forskellig fra forfatteren til originalteksten. Men der er også selvkommentarer, fx. Dantes *Convivio*. Bibelen indeholder også elementer af selv-kommentar (se fx. Neh. 8,8), ligesom Homer⁴ og Mandevilles *Fable of the Bees*. Selvkommentaren overlever ikke mindst i nutidens fodnoter, der er direkte efterkommere af traditionens marginnoter ("scholia").

Indimellem kan et kommentarværk selv være af en sådan vigtighed, at det giver anledning til sin egen andenordens kommentarlitteratur (fx. i tilfældet med Boethius' kommentar til Porphyrius' *Isagoge* eller noterne til Glosen, der dominerede bibelexegesen i senmiddelalderen). Kommentarer kan derudover forholde sig ikke kun til hele værker, men til enkelte sætninger.⁵ Eller de kan endda forholde sig til enkelte ord: de første ordbøger havde form af samlinger af noter til vanskelige ord hos Homer. Wittgensteins *Tractatus* kan i dette lys ses som opbygget af kæder af selvkommentarer (noter til noter), hvori kommentarstrukturen med overlæg er forblevet tydelig.

Kommentarer laves selvfølgelig

ikke kun til filosofiske værker, men også til religiøse og teologiske værker, til digteriske og videnskabelige værker og til de forskellige verdslige og kirkelige lovsamlinger. En afgørende fordel ved den tilgang, jeg vil fremføre nedenfor, er således, at den vil afsløre naturlige forbindelser mellem områder af menneskelig aktivitet, der for ofte behandles isoleret. Mest af alt vil den hjælpe os til at huske den truisme, at disciplinerne jura, teologi, filosofi og medicin oprindeligt var meget mere tæt forbundne end tilfældet er i dag. Således er det intet tilfælde at Averroes ("Kommentatoren") på een og samme gang var læge, "Islams filosof" og højesteretsdommer. Elementer i den skolastiske metode i teologi og filosofi kan således være afledt fra modeller, der blev overtaget fra den islamiske juridiske tradition. Denne var især karakteriseret ved det faktum, at den – fordi Islam savnede konciler eller synoder – måtte basere sig på et konsensusprincip for at kunne definere sin lovmæssige og doktrinære ortodoksi, i en proces, der arbejdede retroaktivt: Hver generation kastede blikket bagud mod de foregående generationer for at se hvorvidt en bestemt doktrin var blevet accepteret gennem konsensus eller ej; og dette blev afgjort ved fraværet af uenighed blandt de juridiske doktorer i denne doktrin.⁶

Lovkommentarer er i sig selv et middel til at fastsætte den korrekte ("ortodoxe") fortolkning af sætningerne i en lovtæst, sætninger, der nødvendigvis må være formuleret ved hjælp af generelle begreber, hvis konkrete applikation på specifikke tilfælde

ikke kan fastsættes *a priori* af lovgiveren. Noteskriverens eller kommentatorens arbejde er derfor at forsøge at etablere den "dominerende opinion" blandt autoriteterne – oprindeligt "*communis opinio doctorum*" – med hensyn til den korrekte fortolkninger af lovparagraffer, der er blevet kendt som problematiske.⁷

Og der er selvfølgelig også filologiske kommentarer, en genre, der opstod blandt alexandrianerne på et tidspunkt, da der, som Geffcken siger et, er "en veritabel kommentaratmosfære i udlandet."⁸ Også i Renaisancen blev den filologiske kommentar opdyrket. Dette var mest af alt af rent lingvistiske grunde. Målet var endnu en gang at gøre de klassiske sproglige normer i græsk eller "guldalderlatin" tydelige ved at fremstille de originale klassiske tekster i den rene mulige form. Men humanisterne ønskede, at denne nye form for præcision i fastlæggelse af teksten også skulle tjene praktiske formål. De ønskede at genoprette ikke kun de gamles sprog, men også deres "visdom" i hele dens bredde. Således var det især i Renaisancen, at der opstod en systematisk kommentarlitteratur omkring videnskabelige tekster, og vi har eksemplet med Renaisancens "iatrofilologer", der søgte at fremme lægevidenskaben ved at skrive filologiske kommentarer til de gamles medicinske og botaniske skrifter.⁹

III. Hvorfor opstår der kommentarer?

Kommentarer vokser op omkring et givet værk, groft og trivielt sagt, fordi det er blevet nødvendigt at gøre dette

værk mere let tilgængeligt. Dette er normalt af en flerhed af grunde, ikke alle strikte filosofiske. Kommentarer vil opstå først af alt på grund af et givet værks tæthed eller uigennemtrængelighed. Men de opstår også fordi en text er for fjern, eller for kort, eller for aforistisk, eller bevaret for fragmentarisk til at den umiddelbart kan forstås. Således er den engelsksprogede filosofis tekster blevet sparet for den filosofiske kommentars hjælp, ikke mindst fordi de normalt som en selvfølge er tilgængelige i komplette og ukorrumpereede udgaver. Og der er blevet lavet kommentarer til Wittgensteins skrifter (af hvilke næsten alle selvfølgelig blev skrevet på tysk), ikke fordi Wittgenstein i sin filosofi anvender et vanskeligt sprog, men fordi det er nødvendigt at skabe de udtrykte tankers kontekst og interne forbindelser og dermed tilbyde en sammenhængende læsning.

I en kommentar præsenteres tekstens ordlyd, som vi så, typisk på udpegende vis; de overføres til læseren på en måde, der er bestemt til at bringe ham tættere på denne text selv. Og dette betyder, at kommentarer som sådanne vil opstå hvor selve tekstens ordlyd nyder en egen indre vigtighed (som guddommeligt inspireret, for eksempel, eller som centrale dele af en ur-gammel esoterisk, rituel eller juridisk forordning). Vi kan kalde dette kommentarlitteraturens hagiografiske dimension og dermed anerkende, at der er forskellige former for veneration eller respekt for en forfatter, der – i lykkelige omstændigheder – kan retfærdiggøre anvendelsen af extraordinær indsats på at kæmpe

med vanskelighederne i hans text.

Det er i dette lys forståeligt, hvorfor kommentarer så ofte er produceret i forbindelse med værker, der besidder en eller anden national eller religiøs betydning, værker, der ses som bidragende til et givet samfunds grundlæggelse eller kulturelle integritet eller moralske opdragelse, og som kan have fået officiel anerkendelse som sådanne. Betragt fx. den måde, der igen og igen appelleres til *Magna Carta* i England i nationale krisetider, "som en fundamental lov, for hellig til at blive forandret – som en talisman, der indeholder en magisk trolddom, der er i stand til at afveje nationale katastrofer."¹⁰ Det er mere end noget andet det faktum, at filosofiske værker i et eller andet omfang har haft rollen som mestertexter i visse kulturer, der redegør for det faktum, at selve disciplinen filosofi tages alvorligt i disse kulturer, både af dens udøvere og også af et bredere publikum. (Det giver sig selv, at filosofi ikke i denne betydning tages alvorligt i den angelsaksiske verden.)

Mestertexterne udmærkes ofte videre ved særlige mnemotekniske egenskaber, der afspejler det faktum, at de opstod på et før-skriftligt stadium i samfundsudviklingen, da den eneste tilgængelige teknologi til opbevaring og fastlæggelse af ideer og værdier, der skulle videregives, var det rytmske ord.¹¹ Af disse og andre grunde kan de givne tekster give anledning både til særlige fortolkningsvanskeligheder og også til en særlig lingvistisk fascination. Deres magt i denne henseende kan endog udstrække sig langt ind i fremtiden, som det

fx. ses i den måde hvorpå gamle græske og latinske tekster endnu idag er i stand til at bevare et særligt greb i os.

De etablerede mestertexter er også karakteriseret ved deres bredde og universalitet. Dette ses tydeligst i tilfældet Homer ("fra hvem alle mennesker har taget ved lære siden begyndelsen"), der var ansvarlig for etableringen af det fællesgræske sprog, der for første gang tillod hele det græske folk at føle dets enhed, på trods af alle race og klasseforskelle. Homer tjente som en veritabel nationalencyklopædi, en kilde til instruktion ikke bare i administrative og andre kundskaber, men også i etik. Den praktiske udøvelse af jura og politik i det græske samfund hvilede i et sådant omfang på den dannelse, som Homer leverede, at hans værk opnåede institutionel status og dets udbredelse og udlægning blev tildelt statsstøtte.¹²

Også Bibelen besidder en universalitet af denne art: den udgør en guddommelig encyklopædi, der er skrevet i chifferskrift (så at den hellige Hieronymus fx. i sit forord til sin kommentar til Esajas' Bog kunne påstå, at denne indeholdt den samlede fysik, etik og logik¹³). Og tilsvarende spillede Konfutse, Vergil, Dante, Shakespeare for ikke at tale om *Corpus iuris civilis* en central rolle ved at levere mestertexter til deres respektive kulturer, hver af dem med universelle præentioner, og hver af dem givende anledning til en veritable skov af kommentarer ved successive generationer af kommentatorer. Så intim var forbindelsen mellem mestertext og kommentar, at da digteren Gower i sin *Confessio Amantis* be-

gyndte at skrive "a bok for Engelondes sake" var han omhyggelig med at udstyre værket med sit eget (anonyme) lærde apparat af noter og opsummeringer samt et langt forord skrevet med henblik på at ligne prologen til en Bibelkommentar.¹⁴

Hvad der nu er vigtigt for vore formål er, at disse filosoffer også gentagne gange i historiens løb har søgt at undergrave den homeriske encyklopædis rolle. Det er dette – omend via mange mellemled – der redegør for det ønske, der stadig er i live, specielt i Tyskland, om at udstrække eens filosofien over hele filosofiens tilgængelige spektrum, ligesom det blev gjort af fx. Aristoteles eller Kant eller Hegel.¹⁵ Og det forklarer også visse samtidige filosofers ønske om i deres skrifter at imitere aspekter af de ældre mestertexters stil og hermetiske karakter – for at producere værker, der med andre ord har evnen til at fremkalde deres egen kommentarlitteratur. (Også dette ønske er fraværende fra den angelsaksiske filosofis verden).

En primært tekst kan videre nyde en ikke blot kulturel men også bevismæssig status, så at kommentarer kan opstå som refleks af at visse tekster bliver udnævnt til at have en rolle i vurderingen og akkrediteringen af filosofiske og videnskabelige teser. Den middelalderlige term *auctor* betød een, der ikke bare fortjente at blive læst men også at blive respekteret og troet; hans skrifter besad *auctoritas* i denne betydning; de var sammensat af dybe udsagn, der var værd at imitere. De lærde forsøgte ikke under disse omstændigheder at konkurrere

med deres *auctores*. De søgte snarere at forstå og fortolke og for sig selv at reproducere deres texters autoritet.

Den hyppige forekomst af vedgæet eller uvedgæet citat fra andre skrifter i middelalderlige arbejder er et ydre tegn på traditionens og *auctoritas*' rolle i den tids videnskab, noget der igen afspejler det faktum at vore dages empiriske metoder til videnskabelig vurdering endnu ikke var tilgængelige eller ikke tilstrækkelig udbredt.¹⁶ Endnu på dette stadium – og selv fx. i Suárez' værk, den første der skrev et metafysisk værk, der ikke var en kommentar til Aristoteles – opnår den individuelle videnskabsmands mening kun gyldighed i det omfang den kan vises at være understøttet af den herskende mening blandt *auctores*. Således er videnskabsmandens arbejde at samle et repræsentativt udvalg af eksperter eller autoriteter på en måde, der etablerer kompatibilitet mellem traditionen og det synspunkt, han går ind for.

Selv når vi ser bort fra den marxistiske filosofi, hvor forfatterens enighed med ordlyden hos Marx eller Engels eller Lenin engang ansås for at tælle som bevis for korrektheden i det, han havde at sige, har reglen om kohærens i forhold til den generelle videnskabelige opinion ikke ganske mistet sit greb som en metode for gyldiggørelse. Denne regel implicerer imidlertid ikke længere, at videnskabsmanden skal udtrykke det han vil sige i form af fortolkninger af teser, der allerede er udtrykt af tidligere mestre; og det er ikke længere tilfældet, at en videnskabsmands rygter er en funktion af antallet og bredden af de *auctores* han selv

evner at citere.

Selvfølgelig reflekterer ikke alle kommentarer enten hagiografi eller slavisk tilhørsforhold til traditionen. Især med genopdagelsen af Aristoteles i det 11. århundrede opstår der en ny form for videnskabelig og kritisk mentalitet, så at Aquinas kan slå fast (i sin kommentar til Aristoteles' *De caelo et mundo*), at "studiet af filosofi har ikke det mål at vide hvad mennesker har tænkt, men hvad der er tingenes sandhed." Visse kommentatorer behandler herefter etablerede tekster som blotte dekorative vehikler for videregivelse af deres egne ideer. Visse kommentarer skrives på den anden side præcis for at bevise vigtigheden af et værk, der hidtil fra alle sider afvises som uvigtigt. Hver af disse former kan imidlertid kun opstå og overleve på baggrund af en kommentartradition af hagiografisk eller exegetisk art. Endvidere er selv affattelsen af hagiografiske kommentarer ikke nødvendigvis inkompatibel med fremførelsen af nye eller kritiske ideer. Allerede i jødisk og østkristen kommentar er megen kritik tilladt, omend kun hvis man overfladisk overholder forskriften. Således må man fx. aldrig sige, at en autoritet tager fejl eller er inkonsistent, men snarere fx. at han er "metaforisk" eller "vanskelig at forstå." På denne måde kan der udvirkes en udbredelse af nye ideer, selv om disse aldrig må annonceres som sådanne.

Noget tilsvarende gælder om middelalderlig indisk filosofi, hvor den praksis at skrive kommentarer var opstået som refleks af den øjensynlige uforståelighed i de religiøse tekster, der havde tjent

som udgangspunkt for den filosofiske refleksion. De resulterende kommentarer tjener derefter som udtryk for en strengt systematisk konformisme, der imidlertid imidlertid kun er overfladisk. Som i megen skolastisk filosofi, således også i Indien, hersker den skik "at ingen enkeltperson kan påstå at have set sandheden for første gang og at en enkeltperson derfor kun kan forklare, udtrykke og i en ny form forsvare en sandhed, der var blevet set, udtrykt og forsvaret af utallige andre før ham."¹⁷ Filosofnovicen må tilsvarende først tilknytte sig et eller andet af de etablerede systemer. For at blive mester må han så skrive en kommentar til dette system eller en subkommentar til en af de eksisterende kommentarer, osv. Og medens en person på ethvert niveau kan introducere et nyt synspunkt, "kan han på intet niveau påstå at være original. Ikke en gang en forfatter til *sutras* kunne gøre det, for han systematiserede bare utallige forgængeres tanker og indsigter."¹⁸

IV. Seks betingelser

Vi kan i lyset af ovennævnte opstille de følgende betingelser for en kommentars opdukken i tilknytning til en given text i en given kultur:

- i. Texten må besidde en vis tæthed eller utilgængelighed eller øjensynlig ukomplethed eller fremmedhed, så at den ikke er umiddelbart forståelig for alle.
- ii. Textens sprog må i denne kultur være genstand for en særlig indbygget fascination.
- iii. Forfatterens exakte ordlyd må være vigtig som sådan (det må af en eller anden

grund anses for værd at bakke med de vanskeligheder, som selve disse ord udgør.)

iv. Texten må besidde en vis kulturel eller national eller religiøs betydning i sig selv.

(Dette foreligger i nogle tilfælde i et yderligere skridts afstand, hvor en mindre text arver betydningsfuldhed fra forfatteren, eller retrospektivt tilskrives en særlig historisk betydning, fx. fordi dens sprog ikke længere er kendt, eller kun delvis kendt.)

v. Texten har en særlig universel eller encyklopædisk karakter.

vi. Traditionen eller autoriteten behandles i den givne kultur som en principiel appel om stol i vurderingen af videnskabelige eller andre påstande.

Disse betingelser er kun dispositioner; dvs. de skal tjene som en guide til hvornår og hvor vi kan forvente en (offentlig) kommentarlitteraturs fremkomst. Disse seks betingelser er herudover ikke uafhængige. Tværtimod er det vort synspunkt at de kortlægger sammenhængende aspekter af een enkelt underliggende struktur. Dette ses fx. af det faktum at hvor de fleste tekster, der er karakteristiske for engelsksproget filosofi efter Locke, ikke tilfredsstiller nogen af de opstillede betingelser, så tilfredsstiller de vigtigste tekster i den tyske filosofis hovedstrøm dem alle.¹⁹ I forhold til andre kulturer kan de seks betingelser også ses som tæt forbundne. Se blot resultatet af at applicere dem på fx. Talmud, Koranen eller den amerikanske forfatning.

V. Kommentarkulturens oprindelse og udvikling

Det var rhapsodernes pligt i det gamle Grækenland ikke bare at recitere men også forklare Homer. De første kommentarer var i denne forstand helt bogstaveligt uadskillelige fra den text, der tjente som deres genstand. Således rækker kommentartraditionens rødder langt bagud i mundtlig kulturs tid, da filosofi (videnskab) nødvendigvis ikke er et korpus af fastsatte doktriner, der kan behandles upersonligt og udefra, men snarere et alvorligt stykke mnemoteknik, der skal besørge uddannelsen af dem, der skal tjene som doktrinens bærere i fremtiden. Det nymodens kneb med "skrift" må oprindeligt fra dette perspektiv have set ud som mindre vigtigt, om ikke direkte farligt. Således som der står i Platons (måske uægte) syvende brev: "ingen seriøs mand vil nogensinde tænke på at skrive om alvorlige realiteter for det almene publikum." Og "hvis nogen nogensinde ser nogens skrevne værk, om det så er lovgiverens love, eller i nogen anden form, så kan han ikke have været alvorligt optaget af det omhandlede emne." (344 c).

Igen og igen kritiserer Platon sofisterne for den overdrevne respekt, de udviser overfor det skrevne ord. En sådan attitude er ud fra Platons synspunkt "bundet til at svække eller endog ødelægge fysisk erindring, på hvilken hele fortidens mundtlige tradition var baseret, og ville sluttelig blive en trussel mod sand filosofi, der behøver det personlige samvær med dialektikeren for at plante det le-

vende ord i tilhørerens sjæl.²⁰

Sand og alvorlig filosofi kan i dette perspektiv kun finde sted inden for rammerne af en skole, og en skole defineres oprindeligt netop ved det faktum, at dens medlemmer accepterer en fælles autoritet (Pythagoras, Platon, Aristoteles, Thomas Aquinas, Duns Scotus), og derved også en fælles text som studiets standardværk. Og det synes nu klart, at kommentaren som offentlig genre, og især filosofernes kommentarlitteratur, har vitale rødder også i denne textlige orientering i skolerne. At tilhøre en skole betyder netop i middelalderen at være engageret i forsøget på at finde meningen med netop disse tekster, så at skolens arbejde bliver intimt forbundet med at lave kommentarer. Dette gælder også for Thomas Aquinas eller Duns Scotus – simpelthen fordi de var universitetsprofessorer, pålagt den opgave at viderebringe og forklare successive dele af de relevante mester-tekster i let memorérbar form – passende for en tid, da bøger (dvs. manuskripter) endnu var sjældne og hukommelsen stærk. Skolerne kan endvidere være karakteriseret ved modsætningen mellem to slags skrift, de esoteriske “indre skrifter”, der indeholder de virkelig vigtige doktriner og formuleringer, og de mere populære skrifter rettet mod verden “udenfor”. Medens Platons overlevende værker i det store og hele synes at være sådanne populære “ydre” skrifter (der afspejler Platons synspunkt, at en person kun “leger”, når han skriver), er Aristoteles’ skrifter snarere interne *logoi* fra skolen. Som Owens siger det om Aristote-

les’ *Metafysik*: “Disse bøgers stil og teknik har ikke karakter af skrifter, som det nogen sinde var meningen skulle “publiceres”, i den forstand at de skulle rettes til et ubestemt publikum.”²¹ De må snarere fortolkes i forhold til egentlig skoleaktivitet.

Også af denne grund må filosofistuderende have assistance fra kommentarer, eftersom deres afstand til de oprindelige mestre i de respektive skoler vokser. Med den akkrediterede mesterlitteraturs vækst blev der også brug for synoptiske kompendier à la Isidor af Sevilas eller Peter Lombards *libri sententiarum*. Det er kompilationer af citater fra Kirkefædrene og andre *auctores*, der er systematisk organiseret snarere end ud fra den Bibelske orden, de først havde stået i. Principielt er de imidlertid lærebøger, der afspejler gængs praksis i de lærde institutioner i Middelalderen og senere.

Og tilsvarende, når engang Wittgenstein selv ikke længere er ved hånden til at forklare betydningen af og forbindelserne mellem hans gnomiske udsagn, så begynder kommentarer og epitomer om hans tænkning at blive produceret. Holder vi dette meget specielle tilfælde udenfor, så findes kommentar-traditionen ikke i den engelsksprogede filosofis verden: filosoffer, der skriver på engelsk, besad aldrig ønsket om at producere tekster, der var værd at kommentere, og filosoffer i denne tradition er ikke optaget af den idé, at dens tekster egentlig skulle tjene som genstand for kommentarer. Dette er i det mindste delvis fordi denne filosofi blev påbegyndt af tænkere, der ønskede at bryde med, hvad de så som udtjente

praksisser i fortiden. I England, som (indledningsvis) på kontinentet, var den “nye filosofi” ikke orienteret i skoler og mod skoletekster, men mod ideer, argumenter og problemer. Således blev der ikke skrevet kommentarer om Hume og Berkeley, ikke mindst fordi deres tekster – modsat hvad tilfældet var med Lombard eller Aquinas (eller Shakespeare eller Milton) – aldrig blev brugt som tekster for skoledrenge.

Det ville imidlertid være forkert at se den revolution, der blev gennemført af Gassendis og Lockes samtidige – en revolution der kan ses, *anno regni derridanae*, kun at have haft varende filosofisk succes i angelsaksiske lande – som bestående alene i den positive overgang til noget nyt. Som Duhem og andre har vist, var filosoffer langt tidligere begyndt at tænke i det nyes begreber; visuel og videnskabelig orientering. Både Nicholas d’Autrecourt og Telesio havde set viden som noget der udelukkende hidrørte fra sanserne. Men sådanne tænkere fortsatte samtidig med at hylde den gamle afhængighed (hagiografisk eller kritisk) af traditionen. Essensen af den Gassendi-Lockeske revolution var snarere negativ: den bestod i selve det faktum, at der blev født en filosofisk kultur hvori kommentarskrivneriet ikke havde nogen plads.

VI. Et nyt kort over filosofien

Det er en simpel sag at forestille sig et kort over filosofien, hvor en filosofis plads bestemmes af det antal kommentarer, der er skrevet om hans værker, og hvor forbin-

delsen mellem een filosof og hans efterfølgere etableres ud fra det omfang, hvori den sidste er ansvarlig for kommentarer til den første. Det største knudepunkt på dette kort vil næsten sikkert være optaget af Aristoteles, mesteren for alle der véd, fra hvem også det største antal videre knudepunkter nedstammer. Forfatterne til Vedaerne og Upanishaderne vil også indtage prominente pladser på dette kort, ligesom Porphyrius, Augustin, Boethius og Thomas Aquinas. Kant, Hegel, Marx, Wittgenstein og Heidegger er punkter i mellemstørrelsen. Engelske og amerikanske filosoffer, med den mulige undtagelse i Locke, optræder slet ikke på kortet.

For at gøre rede for alle de mulige forbindelser må kortet indeholde ikke bare filosoffer, men også digtere, grammatikere, jurister, teologer og mange andre på en måde, der yder retfærdighed til de aktuelle historiske relationer mellem filosofien og dens søsterdiscipliner. Når dette er gjort, finder vi, at en af de mest vigtige positioner på kortet optages af den allerede nævnte teolog Peter Lombard, hvis kompilation *Libri quattuor sententiarum* indtager en ret speciel plads i kraft af det faktum, at affattelsen af en kommentar til dette værk i 1222 blev obligatorisk for alle kandidater, der læste Bachelor i teologi – et edikt, der omfatter så lysende skikkelser som Aquinas, Bonaventure, Scotus, Ockham, Aureol, Gregor af Rimini og utallige andre. Dette var ikke på grund af nogen særlig litterær udmærkelse ved teksten selv; Lombards *Sætninger*, et ukontroversielt kompendium over alle større problemer,

tjente snarere som den definitive kilde til filosofisk-teologiske femfingerøvelser for successive generationer af studenter.

Kortet er også instruktivt ved at give os et direkte billede af på hvilke måder, filosofiske forfattere blev taget op og støttet af forskellige verdslige og religiøse magter i historiens løb. Og kortet indehæver også et nyt syn på vor tids filosofiske geografi. For medens alle filosoffer, om de så var jødiske, kristne, kinesiske, islamiske eller indiske, engang var forenet (omend uvidende derom) i en fælles indsats for at anstrenge sig for at fortolke (og kritisere og ekstrapolere) en eller anden kerne af mestertexter, så er filosofferne i dag i denne henseende inddelt i to modsatte lejre.

På den ene side har vi det der kunne kaldes den filosofiske kommentarkultur i Tyskland, Frankrig og Italien, hvor filosoffer (bortset fra et lille antal femtekolonnister fra den analytiske lejr) fortsætter med at respektere (omend på forskellig måde) traditionens gamle tekstligt orienterede vaner. Her er filosofferne typisk styret af den ide, at filosofien må være noget alvorligt og dybt, og de er vant til den ide, at filosofiske tekster rettelig bør anvende et kompliceret og hermetisk sprog.

På den anden side (og som sagt fuldstændig uden for kortet) har vi hvad der filosofisk talt er de ikke-kommenterende kulturer i nutidens England og dets tidligere kolonier, i Skandinavien, Polen og Østrig, hvor filosofien – eller i det mindste den filosofiske hovedstrømning – mangler denne tekstlige orientering og uddannelse. Her er filosoffer-

nes skrifter karakteriseret ved en form for let stilistisk overfladiskhed der tidligere og andetsteds afvises som ufilosofisk.

Hvor traditionen for skoler og mestre, som vi har set, blev opgivet for evigt i England omkring på Lockes tid, blev denne tradition genoprettet i det 19. århundredes Tyskland og har fortsat uden afbrydelse siden. I Frankrig synes den først at være blevet genantændt i de sidste tiår (hvad der afspejler en afhængighed af tyske modeller hos megen aktuel fransk filosofi), og efter et langt interregnum af filosofi af en ikke-tekstlig orienteret art.

Disse forskelle opstod af en lang række grunde, nogle af dem religiøse og politiske. Således har engelsk (og amerikansk) filosofi siden Locke været en udpræget demokratisk affære, i den forstand at successive generationer af filosoffer har haft blikket rettet – ikke i veneration mod tidligere mestre – men mod filosofkolleger, som man henvender sig til som ligemænd i en ånd af fortsat diskussion. (Engelsk *litteratur*, hvor andre standarder og traditioner hersker, har på den anden side været i stand til at bevare den form for veneration og respekt overfor teksten, på baggrund af hvilken affattelsen af kommentarer kan blomstre.)

Den tyske filosofis kommentar-orientering er i det mindste i ikke ringe omfang et resultat af det faktum, at tyskernes filosofi altid, i middelalderen som i den moderne æra, har været et universitetsprodukt. Ikke kun tekst-orienteringen blev arvet af de tyske filosoffer, men også mange af de praksisser, der er associeret med den, frem for alt hvad

angår stræben mod en universel eller encyklopædisk filosofi, dannelsen af skoler og af orto- og heterodoxier. Selv Kant gav timer i form af kommentarer (han gav aldrig et kursus i sin egen filosofi), og kurser af denne art (normalt upubliceret) har været dikteret af statutterne på moderne tyske universiteter til langt ind i det 19. århundrede.²² Tysk filosofi er endvidere afficeret af den nedarvede ide, at der i teoretisk filosofi ikke findes sandheder i sig selv, som vi kan få adgang til, men kun folks tanker – en ide, der i det mindste er inspireret af Kant og Hegel og som nuomdage accepteres som et faktum i det meste af det kontinentale Europa. Således er det at filosofere ikke at søge sandheden eller at søge argumenter eller beviser for hvad man tror er sandt; det er snarere at skrive historien om, hvad folk har tænkt, da det præcis afsløres i den langsomt voksende strøm af kanoniske tekster. Filosofi og filosofihistorie bliver herved identificeret. I nogle kredse har dette ledt til historiske og filologiske arbejder af højeste karat; i andre er det (i stadigt voksende omfang) degenereret til en behandling af tekster, der er rent litterær.

Den filosofiske students rolle i en kultur som dén er stort set passiv: den spirende filosof belæres om, at det er mest passende for ham at *filosofere igennem* fortidens mesterfilosoffer, for kun således vil han blive i stand til fuldt ud at dykke ned i den stadigt voksende strøm af kanoniske tekster; den aktive give-and-take i filosofisk udveksling finder således ikke sted mellem lærer og student, men på tredje hånd: mellem text og

kommentator-forelæser.

Selvfølgelig er også de angelsaksiske landes filosofi i vor tid et universitetsfænomen; det ville imidlertid være forkert at negligere konsekvenserne af det faktum, at de vigtigste filosofiske bevægelser blandt engelsksprogede filosoffer præcis voksede op imod modstanden fra etablerede skoler og organer. Serios filosofisk uddannelse er i disse lande, i det mindste ideelt set, centreret ikke om forelæsninger, men om seminarer og øvelser, der indebærer en aktiv udveksling mellem studenter og lærere. Filosofi som aktivitet indlæres dermed i det små, gennem at praktisere diskussion og argument. Og så er det ikke tekster anskuet holistisk, men individuelle ideer, problemer og argumenter, der indtager scenen. På den anden side betyder det imidlertid at studenten læser lidet, der er dybt, eller som har særlig lang levetid, så at bredden i filosofiens klassiske former, der tidligere blev videregivet gennem tæt (og obligatorisk) studium af mestrene, normalt undviges.

De mest prominente angelsaksiske filosoffer i det aktuelle århundrede har således befriet sig, trin for trin, fra resterne af deres disciplins litterære, historiske og filologiske forbindelser til fordel for en alliance med formallogikken. Deraf det øjensynlige paradoks, at den sproglige analyses filosofi normalt ikke har været at tillade sig nogen særlig (fx. æstetisk) fascination ved sproget selv.²³ Dominerende har i stedet været forskellige varianter af en ide, som via Frege blev gravet ud af Platon, ideen om et område af udsagn, der opfattes som et lager af fastlagte, objektive

betydninger, hver for sig i stand til uproblematisk at blive indfanget i en præcist styret syntax. Det er klart, hvorfor denne ide, selv i dens mere sofistikerede senere varianter, skulle vise sig ikke at føre i retning af investeringen af store anstrengelser i læsningen og forståelsen af vanskelige tekster. Og det er også klart hvorfor den måtte implicere en afvisning af den form for historisk filosofi som omhandler privilegerede sprog, folk eller epoker, sådan som vi finder det i Hegels eller Gentiles eller Heideggers skrifter.

Selvfølgelig har ikke alle analytiske filosoffer antaget Freges ide. Således er der de mere eller mindre pragmatisk orienterede sprogopfattelser, der blev dyrket af Wittgenstein eller talehandlingsteoretikerne. Der er det synspunkt, der hyldes af Quine eller Winch, der hævder, at sætninger kun antager mening i en kontekst af et eller andet "begrebsligt skema". Ingen af disse opfattelser nærmer sig imidlertid et syn, der kunne sanktionere en genoplussen af den orientering mod mestertexter som autoritative, der engang var karakteristisk for alle større filosofiske kulturer.

VII. Epilog: Om kilden til filosofisk viden

Hvad er kilderne til filosofisk viden, og hvad er metoderne til at verificere filosofiske udsagn? At påstå, at sådanne udsagn kendes *a priori* er ikke andet end at benævne problemet og kan sammenlignes med snakken om Muserne, der ånder liv i digteren. Selve

terminologien "kilder til viden" er faktisk en figurativ udvidelse, der næsten sikkert første gang anvendtes af den alexandrinske hofpoet Callimachus, af et ord, der som sin bogstavelige betydning har: en strøms eller flods udspring. "Og ikke ethvert vand bærer Melissa til Deo, kun fra den rislende strøm, der springer fra et helligt bjerg, rent og ubesmittet, selve vandenes konge."²⁴

At drikke fra den kilde, som en anden digter allerede har drukket fra, det betyder, som traditionen siger, at imitere denne digter i sit værk.²⁵ Og i denne sag er det vigtigt, at man skal "trække på den oprindelige, rene kilde, ikke dens forurenede afledninger." For "Muserne, der engang belærte Hesiod og nu besvarer Callimachus' spørgsmål, siger altid sandheden."²⁶

Det synes nu klart, at visse enkeltpersoner faktisk har en særlig lethed i eller talent til at praktisere filosofi, og at det var dette faktum, der blev omend indirekte anerkendt i skellet mellem "auctores" og blotte "autores", som tidligere filosofiske kulturer respekterede. Bestemte individer har den form for tavs viden, der fører til det, som vi i mangel på et mere adækvat udtryk kan kalde filosofisk syn (måske også til at udtrykke det filosofiske syn, eller i hvert fald til at indsamle eller filtrere sådanne syn fra tidligere kilder). Og som Oakshott påpeger, kan tavs eller praktisk viden "hverken læres videre eller indlæres, kun gives videre og opnås. Den findes kun i praksis."²⁷ Således anerkendte også alle tidligere filosofiske kulturer, at filosofistuderer – ligesom malere-lever må lære deres kunsts

tavse håndværk ved at kopiere mestrenes billeder – må imitere de filosofiske mestres aktivitet og tankestil ved at kommentere deres værker. Ikke mindst af denne grund er det vigtigt at vende sig mod en forfatters ordlyd, mod originalteksten. For som William Whetely (*fl.* 1309-16) påpeger i en kommentar til *De disciplina scolarium* af pseudo-Boethius, er det "de 'autentiske' mænds udsagn, der mest omhyggeligt og fast indskrives i tilhørerens ånd."²⁸

Oversættelse:
Frederik Stjernfelt

NOTER

1. Medens Leibniz' *Nouveaux Essais* mest korrekt kan klassificeres som en kritisk anmeldelse, må det indrømmes, at Lockes skrifter har fremkaldt genuine kommentarer i andre cirkler, som fx. i Henry Lee: *AntiScepticism: or Notes Upon Each Chapter of Mr. Locke's Essay Concerning Human Understanding. With an Explication of all the Particulars of which he Treats* (1702) eller senere i John Yolton: *Locke and the Compass of Human Understanding. A Selective Commentary on the "Essay"* (1970). Efter Locke synes filosoffer, der skriver på engelsk, imidlertid næsten ikke at have fremkaldt nogen kommentarer overhovedet. Mills *Examination of Sir William Hamilton's Philosophy* er ikke noget kontratilfælde, eftersom Mill i dette værk behandler Hamiltons filosofi og ikke noget enkelt skrift. Broads *Examination of McTaggart's Philosophy* (1933/38) er på den anden side en genuin kommentar, og det samme kan siges om *The Student's Handbook, Synoptical and Explanatory, of Mr. J. S. Mill's System of Logic* af Rev. A. H. Killick (London 1870). Bortset fra disse eksempler og det temmelig specielle tilfælde med kommentarer, der er skrevet som en del af kritiske udgaver, vil læseren imidlertid finde det

vanskeligt at finde på yderligere eksempler at tilføje denne liste.

2. Se fx. Buck og Herding, Geffcken, de Lubac, Sandkühler, Lohfink og også Minnis (som jeg specielt skylder meget). Alle disse er historiske studier, begrænset til kommentarer af specielle typer og fra specielle perioder. Et mere generelt værk er Hobbes (ed.), hvis indhold imidlertid ikke er meget andet end resumeer af uformel snak.

3. Således ser vi her bort fra de tilfælde, hvor studentener noter bliver offentliggjort så at sige pr. tilfælde, hvilket ikke vil sige på grund af deres egen indre vigtighed, men som en spejling af deres respektive forfatters uafhængigt etablerede ry (dette fx. i tilfældet med Galileis tidlige notesbøger om Aristoteles' *Fysik*, eller med Lenins "Noter om Hegels Logik" eller med Wittgensteins "Remarks on Frazer's *Golden Bough*")

4. Cf. Pfeiffer, s. 3.

5. Begrebet "homily" [prædiken, opbyggeligt foredrag] blev brugt som betegnelse for denne form for kommentar, hos fx. Epiktet. Når kristne prædikanter tager sætninger fra Bibelen som basis for deres prædikener, følger de således heri en ældre tradition.

6. Makdisi, s. 649.

7. Se Zimmermann, især s. 31 ff., om *communis opinio*-doktrinens oprindelse i kirkeretten, og om den rolle, juridisk videnskab og juridisk praksis og præcedens spiller i konstitueringen af den *herrschende Meinung*.

Lovkommentarer har også en meget mindre signifikant rolle at spille i den engelsktalende verden, omend dette selvfølgelig hænger sammen med at de tilsvarende objektværker også i vidt omfang er fraværende. William Blackstones *Commentaries on the Laws of England* er ikke, til trods for titlen, kommentarer i den strikte betydning vi her anvender, og det gælder heller ikke Bentham's *A Comment on the Commentaries*, der mere direkte er en kritik af Blackstones værk. På den anden side opstår der imidlertid megen dommerskabt lov i de angelsaksiske lande gennem en kommentarproces i forhold til tidligere domstoles beslutninger og domme.

8. Geffcken, s. 408. Lohfink, s. 2f.
 9. Cf. at Dilg. Makdisi peger på (s. 659), at de islamiske retsrådgiveres skolastiske metode allerede i det 13. århundrede blev brugt på det medicinske område, som fx. i Najm ad-Din b. al-Lubudis værk.
 10. William Sharp McKechnie *Magna Carta: A Commentary on the Great Charter of King John*, 2nd ed. (Glasgow 1941), s. 121.
 11. Som Havelock påpeger: "Dette er den historiske oprindelse, *fons* og *origo*, den bevægelige årsag til det fænomen vi stadig kalder "poesi"." (s. 43)
 12. Havelock, s. 29. Pfeiffer, s. 5.
 13. *Patrologia latina*, ed. J.P.Migne (Paris 1844-46), xxiv, 18B-19B.
 14. Minnis, s. 177ff.
 15. Der er filosoffer i den angelsaksiske verden, der har præntioner om en universalitet af denne art; således Whitehead, i vort århundrede, og også Jonathan Edwards – og så er det signifikant, at der faktisk er blevet produceret isolerede kommentarer til deres værker. Om Whitehead se Donald W. Sherburne *A Key to Whitehead's Process and Reality* (1971); og om Edwards se Jeremiah Day *An Examination of President Edwards' Inquiry on the Freedom of Will*, (1841), Henry Philip Tappan *A Review of Edwards' "Inquiry into the Freedom of the Will" (1838)* og Albert Taylor Bledsoe *An Examination of President Edwards' Inquiry into the Freedom of the Will* (1845), der imidlertid alle står tættere på kritiske anmeldelser end på kommentarer i den strikte betydning vi her anvender.
 Rawls har også en status, der i visse cirkler nærmer sig universalfilosoffens, og det er således interessant at Robert Paul Wolff (tilfældigvis forfatter til kommentarer til Kant og Marx) skulle have skrevet et værk med titlen *Understanding Rawls: A Reconstruction and Critique of a Theory of Justice* (1977), der har mange af kommentarens træk, som vi her forstår dem.
 16. Cf. Specht.
 17. Mohanty, s. 181.
 18. Mohanty s. 181.
 19. Dette gælder endog for Kants skrifter, der måske kunne anses for at udgøre en undtagelse i forhold til betingelse ii. Disse skrifter udviser gan-

- ske vist ikke noget af den slags etymologisk ordspil, der er karakteristisk for Hegels og Heideggers skrifter. Og de besidder ingen poetiske egenskaber. Jeg vil ikke desto mindre argumentere for, at ordlyden af Kants skrifter har udøvet og stadig udøver en fascination af en art, der er utænelig i forhold til nogen angelsaksisk filosofisk forfatter, og det både blandt filosoffer og endog et bredere publikum i Tyskland.
 20. Pfeiffer, s. 31f. I indisk filosofi består filosofiens arbejde heller ikke i udefra at studere en visdom, der på en eller anden måde er fastlagt; filosofien skal snarere *imitere* tidligere mestres tænken og filosoferne i sin. Cf. Deutsch.
 21. Owens, s. 75. Se også Jaeger, s. 136f.
 22. I tyske juridiske fakulteter indtages undervisningsformer, der er centreret om lovkomentar, en ubestridt position selv i dag (og det er værd at mærke sig, at også i andre henseender har modsætningen mellem kommentar- og ikke-kommentar-kulturer i filosofien ligheder med modsætningen mellem kulturer med henholdsvis kodificeret lov og *common law* (sædvaneret) indenfor juraen.)
 23. J.L.Austin er måske det eneste vigtige kontratiffælde i forhold til denne påstand.
 24. "Hymn to Apollo", 110-12
 25. Kambylis, s. 122.
 26. Pfeiffer, s. 125 f.
 27. 1962, s. 11. Tænk på passagen fra Platons syvende brev ovenfor.
 28. Cf. Minnis, s. 9.

LITTERATUR

- Buck, A og Herding O. (eds.) *Der Kommentar in der Renaissance*, Boppard 1975
 Deutsch, Eliot "Knowledge and the Tradition Text in Indian Philosophy", in C.J.Larson og E. Deutsch (eds.) *Interpreting Across Boundaries. New Essays in Comparative Philosophy*, Princeton 1988
 Dilg, P. "Die botanische Kommentarliteratur in Italien um 1500 und

- ihr Einfluss auf Deutschland", in Buck og Herding 1975
 Geffcken, Johannes "Zur Entstehung und zum Wesen des griechischen wissenschaftlichen Kommentars", *Hermes* 57, 1932
 Havelock, Eric A. *Preface to Plato*, Oxford 1963
 Hobbs, Edward C. (ed.) *The Commentary Hermeneutically Considered*, Berkeley 1978
 Jaeger, W. *Studien zur Entstehungsgeschichte der Metaphysik des Aristoteles*, Berlin 1912
 Kambylis, Athanasios *Die Dichtereibe und ihre Symbolik. Untersuchungen zu Hesiodos, Kallimachos, Properz und Ennius*, Heidelberg 1965
 Lohfink, Gerhard "Kommentar als Gattung", *Bibel und Leben* 15, 1974
 Lubac, Henri de *Exégèse médiévale. Les quatre sens de l'Écriture*, 4 vols. Paris 1959-64
 Makdisi, G. "The Scholastic Method in Medieval Education. An Inquiry into its Origins in Law and Theology", *Speculum* 49, 1974
 Minnis, A.J. *Medieval Theory of Authorship. Scholastic Literary Attitudes in the Later Middle Ages*, London 1982
 Mohanty, J.N. "Indian Philosophy", *Encyclopaedia Britannica*, 15th ed. vol. 21, 1985
 Oakeshott, M. *Rationalism in Politics and Other Essays*, London 1962
 Owens, Joseph *The Doctrine of Being in the Aristotelian "Metaphysics"*, 2nd ed., Toronto 1963
 Pfeiffer, Rudolf *History of Classical Scholarship. From the Beginnings to the end of the Hellenistic Age*, Oxford 1968
 Sandkühler, B. *Die frühen Dante-kommentare und ihr Verhältnis zur mittelalterlichen Kommentartradition*, Regensburg 1966
 Specht, Rainer "Über den Stil der *Disputationes Metaphysicae* von Francisco Suárez", *Allgemeine Zeitschrift für Philosophie*, 13, 1988
 Zimmermann, Rita *Die Relevanz einer herrschenden Meinung für Anwendung, Fortbildung und wissenschaftliche Erforschung des Rechts*, Berlin 1983